

İSTANBUL'DA ERMENİLER: KİLİSE VE GELENEK (XX. YÜZYIL)

CANAN SEYFELİ*

Bu çalışma, XX. yüzyıl İstanbul'¹ Ermenilerinin kilise ve gelenek ilişkisini ele almaktadır. Cumhuriyet, bu ilişkinin dönüşüm geçirmesinde etkili bir gelişmedir. Ancak, Ermenilerin dinî yaşamlarını belirleyen temel etmenler içerisinde Ermeni Kilisesi ve İstanbul Ermeni Patrikliği başta gelmektedir.

Çalışmanın amacı; kilise ve geleneğin, Ermenilerin varlığını ve bütünlüğünü koruduğunu ortaya koymaktır.

Yüzyıldaki değişimlerin anlaşılması için konu önce İstanbul Ermeni Patrikhanesi başlığı altında Ermeni Kilisesi'nin genel yapısı ve Osmanlı'daki biçimlenmeden hareketle ele alınmıştır. Ardından İstanbul Ermenilerinin dinî yaşamını belirleyici kilise-cemaat ilişkisi sakramentler teolojisi doğrultusunda işlenmiştir. Aynı şekilde cenaze ritüeli ile yortular, ayrı başlıklarda değerlendirilmiştir. Son olarak İstanbul Katolik Ermenilerinin durumlarından bahsedilmiştir.

İstanbul Ermeni Patrikhanesi

Patrik (badriark),¹ kilise hiyerarşisinde ruhani anlamda piskopos derecesindedir. Ancak idari anlamda görevleri bakımından üst rütbedir. Bu nedenle gatoğigos ile aynı durumdadır. Fakat Ermeni Kilisesi'nde geleneksel kabul, gatoğigosun başlider olduğu

* Dicle Üniversitesi

¹ Çalışmada Batı Ermenice transkripsiyon metodu kullanılmıştır.

1- Surp Kevork Kilisesi

yönündedir. Oysa Hristiyan teolojisinde tek lider vardır. Bunu Antakyalı Ignatios (d. 30-ö. 107), evrensel kilisede tek piskopos olduğunu belirtirken² üç temel hiyerarşiden (diyakon, papaz ve piskopos) bahseder. Bu rütbeler ruhban takdisi sakramentiyle alınır. Başpiskopos, patrik ve gatoğigos

² Ignatius, "The Epistle of Ignatius to the Smyrnaeans", *Ante Nicene Fathers*, c. 1, Bölüm VIII.

gibi idari görevler ise sonradan gelişmiştir ve veriliş ayinleri sakramental değildir. Katolik Kilisesi, tek ruhani lider kabul ettiği papa takdisini de sakramental kabul ederek dogmalaştırmıştır. Ancak, Ermeni Kilisesi'nde tek ruhani liderlik meselesi hâlen tartışmalıdır.³

³ Canan Seyfeli, *Ermeni Kilisesi'nde Sakramentler*, Diyarbakır 2011, s. 403-437.

XX. yüzyılda İstanbul Ermenilerini ve Patrikhane'nin idari yapısını etkileyen gelişmelerin başında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş yer almaktadır. Geçiş döneminin patriği I. Zaven Yeğyayan (1913-1915, 1919-1923) Lozan Barış görüşmelerinden sonra, 1922'de firar ettiğinde hükûmet patriklik seçimine karışmayacağını bildirmiştir. 1863 Nizamnâmesi⁴ uyarınca Kevork Arslanyan, patrik kaymakamı (1922-1927 ve 1944-1951) olarak görev yapmıştır.⁵ Patrikhane'nin idaresi, yeniden düzenlenmediği için geçerli nizamname ve Cumhuriyet kanunları mucebince yürütülmüştür. Komisyonlar süreç içerisinde sakıt olurken, 1934 Vakıflar Kanunu ve sonradan yapılan değişiklikler, kendiliğinden biçimlendirmiştir.⁶ Ruhani meclis varlığını devam ettirmiş, ancak Patrikhane dışındaki kuruluşlar tüzel kişiliğe sahip olmuşlar ve mütevelli heyetiyle idare edilen vakıflara dönüşmüşlerdir.

1950'de Karekin Haçaduryan'ın seçiminde Bakanlar Kurulu'nca bir defalığına mahsus seçim kararnamesi çıkarılmıştır. Buna göre, daha önce de varolan sürekli ruhani meclis yeniden oluşturulacaktır, ancak seçim için sivil ve ruhani delegeler (seçim heyeti) belirlenecektir. Her kilise cemaatinden iki sivil ile kilisenin papazı, delegeleri oluşturacaktır. Patrik namzetlerinin şartları da

⁴ *Azkayin Sahmanadrut'ivn Hayots (Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân)*, İstanbul 1279, s. 11-54. Ayrıca bkz. Arşag A. Alboyc'ean, "Azkayin Sahmanadrut'ivn, ir Tsakumi yev Girar'ut'ivni", *1910 Intartzag Oratsoyts S. P'rgiçean Hivantanatsi Hayots*, İstanbul 1910, s. 323 vd.

⁵ Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, Ankara 2005, s. 166.

⁶ "Vakıflar Kanunu", *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1935, c. 16, s. 1293-1294; "Vakıflar Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline Dair Kanun", *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1956, c. 19, s. 731-732.

2- Surp Kevork Kilisesi'nin avlusundaki ayazma

belirtilmiştir. Beş aday arasından patrik seçilen Karekin Haçaduryan, Mart 1951'de yemin ederek esasını almıştır. Böylece patrik kaymakamı ve genel delegeler meclisi sakıt olmuştur.

Bazı sivil Ermeniler, cemaate ait müşterek malların idaresi ve kiliseleri ilgilendiren vakıfların koordinesi için "Merkez Mütevelli Heyeti" adıyla "genel cismani meclis" in yerini dolduracak sivil bir yönetim kurulu oluşturmak istemişlerdir. 13 Mart 1954'te 14 kişilik heyet seçilmiş ve on gün sonra hükümetçe onanmıştır. Ancak, Eylül 1961'de merkezî idare komisyonu kaldırılmış ve dolayısıyla 1863 Nizamnâmesi'ndeki komisyonlar da kalkmıştır. 1863 Nizamnâmesi'ndeki sürekli cismani ve ruhani meclisler, patrik seçimini gerçekleştirecek geçici delegelere dönüştürülmüştür.

1961'de Haçaduryan'ın ölümüyle patrik vekili ve ruhani meclis başkanları, patrik seçim toplantısı için izin istemişlerdir. Bakanlar Kurulu, 30 maddeden oluşan patrik seçim kararnamesi çıkartmıştır (18 Eylül 1961). Patrikhane, seçimin nasıl

yürüyeceğine dair 11 maddelik bir tutanak hazırlamıştır. Bu tutanak sonraki seçimlere de yol gösterici olmuştur. Sırasıyla önce patrik seçimiyle sakıt olacak ruhani meclis üyeleri ve kilise yönetim kurullarının üyeleri tarafından bir seçim teşebbüs heyeti (patrik vekiliyle birlikte 14 üye) kurulur. Seçim heyeti "patrik seçim yönetmeliği" ni gözden geçirir ve valilik kanalıyla seçim için izin ister. Cevaba binaen seçim tarihi belirlenir. Patriği seçecek sivil ve ruhani delegeler seçimi yapılır. Buna göre, 82. Patrik I. Şnorhk Kalusdyan çoğunluk sistemiyle seçilmiştir. Sonuç patrik vekiline bildirilmiş ve delegeler kurulu lağvedilmiştir. Patriklik esasını tevdi töreni Kumkapı Meryemana Kilisesi'nde yapılmıştır.

18 Nisan 1990'da Başbakanlık 8 maddelik yeni bir Ermeni Patriği Seçim Esasları belirlemiştir. Ancak bu esaslara itiraz edilmesi nedeniyle bazı karışıklıklar oluşmuştur. Bunun üzerine 1961 seçim usulü uygulanmış ve 83. Patrik II. Karekin Kazancıyan seçilmiştir. 1998'de ise tek farkla

seçmen yaşı 21'den 18'e çekilerek uygulanmış ve günümüzdeki 84. Patrik II. Mesrop Mutfyan seçilmiştir.⁷

Bugün Patrikhane'nin idaresi, Mutfyan'ın rahatsızlığı nedeniyle 2010'da patrik genel vekili seçilen başpiskopos Aram Ateşyan tarafından yürütülmektedir. Patrikhane'nin yargı alanı Türkiye ve Girit Ermenilerini kapsamaktadır. Eçmiadzin Gatoğigosluğu'na bağlıdır. Ahtamar Gatoğigosluğu Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ortadan kalkmıştır. Sis Gatoğigosluğu aynı süreçte Lübnan-Antilias'a taşınmıştır. Kudüs Patrikliği de Türkiye sınırları dışında kalınca, yargı alanından çıkmıştır.

Patrikhane'nin idaresinde eski İstanbul'da 16, Boğaz'ın Avrupa yakasında 12, Anadolu yakasında 7, Adalar'da 1, Ahtamar'la birlikte Anadolu'da 7 ve Girit'te 1 kiliseyle altı bölge vardır. Yaklaşık 110 ruhaniden dördü piskopostur. 80.000'e yakın Ermeni nüfusunun hemen tamamı İstanbul'da yaşamaktadır. 20 kilise korosu; 3 vakıf, 2 yetimhane, 2 lise, 1 hastane kurumları vardır. 11 ilköğretim, 4 lise cemaat okulu vardır. 20 dernek, 7 basın kuruluşu, İstanbul'da 16 mezarlıkları vardır.⁸

Kilise, Cemaat ve Sakramentler

Hristiyan teolojisinde kilise, cemaat anlamına gelmektedir. Kutsal Kitap'ta İsa Mesih'in kendisinin de kilise olarak tanımlanması söz konusudur. Buna göre kilisenin başı İsa'dır, bedeni ise Hristiyan cemaattir. Bu nedenle tek kilise ve tek Mesih vardır. Bu durum Mesih sakramenti (sırrı) olarak da tanımlanmıştır. Hristiyanlıkta sakramentler ile diğer ayin ve uygulamalar da "Mesih sırrı" fikri üzerinden gelişmiştir.

⁷ Murat Bebiroğlu, "Patrik Seçimi", (22.11.2009), <http://www.hyert.com>.

⁸ *Ajanda-Oradedr 2010 (Kilise Takvimi)*, İstanbul 2009.

Ermeni Kilisesi yedi sakramenti kabul eder. Bunlar vaftiz, mühürleme, tövbe, evharistiya, evlilik, ruhban takdisi ve hasta yağıdır. Vaftizle kişi, cemaate-kiliseye katılırken Mesih'in bedeninde bir uzuv/hücre olur. Mabet anlamındaki kilise de İsa Mesih'i ve cemaatini temsil eder. Vaftizde yeniden doğum, kilisede gerçekleşirken kişi Mesih'e katılır. Mühürleme sakramenti bu katılımı güçlendirir, damgalar ve Mesih'te yaşamın başlamasını sağlar. Tövbe sakramentiyle Hristiyan, manevi hastalıklar olan vaftiz sonrasındaki günahlarından arınır. Evharistiyada İsa Mesih'in bedeni ve kanına dönüştüğüne inanılan ekmek ve şarabı (komünyon) alır. Böylece, İsa Mesih'teki birliğin ve canlılığın gıdası alınmış olur. Evlilik, Mesih'in bedeninde iki karşıt cinsin sevgi ve sadakatle bir olmasıdır ve İsa Mesih'in kilisesiyle manevi evlenmesi gibi en büyük sakramenttir. Bu bedenin başkâhini İsa'dır ve ruhban takdisi sakramentiyle bedenin iskeletini oluşturan ruhbanlar atanmış olur. Hasta yağı ise İsa Mesih bedenindeki hücrelerin hastalıklarının iyileşmesi, günahlarından arındırılması anlamına gelir. Ancak Ermeni Kilisesi'nde hasta yağı, hemen hiç uygulanmayan bir sakramenttir.⁹

İstanbul Ermenilerinin tamamının kilise, cemaat ve sakramentlerin anlamlarını bildiklerini söylemek imkânsızdır. Bu konu üzerinde yapılmış bir araştırma yoktur. Ancak, koro-dernek üyesi aktif grupta yapılan araştırmada, kendisini dindar olarak görenler %11 iken, en az haftada bir defa kiliseye gitme sıklığı %39'dur. Fakat hiç gitmeyenler ve cevap vermeyenler ancak %4

⁹ Seyfeli, *Ermeni Kilisesi'nde Sakramentler*, s. 487-493.

kadardır.¹⁰ Bu durum, zikri geçen anlamın İstanbul kiliselerinde din görevlilerinin vaazlarında ve bütün ayinlerin geleneksel içeriğinde mutlaka bulunduğunu, dolayısıyla kilisenin cemaatin birliği anlamına geldiğini bilmeyenin çok az olduğunu göstermektedir. İstanbul Ermenilerinin önemli bir kısmı için kilisenin cemaati temsil ettiği anlaşılmaktadır. Fakat Patrikhane'nin geçmişten gelen sivil yetki ve sorumlulukları bölünmüş bir zihin ve algı yapısına, dinî ve siyasi karmaşıklığa yol açmaktadır. Bunun yanında azınlık olmanın/kabul edilmenin verdiği rahatsızlıkla birlikte, kilise/din etrafında bütünleşen, varlığını koruyan bir cemaatin de oluşmasını sağlamaktadır.

Cenaze Ritüeli

Sakramentlerden sonra İstanbul Ermenilerinin hayatında önemli bir yer kaplayan uygulama ölüleri anma gelenekleridir. Bunların başında cenaze törenleri, kırkı, senesi gibi ritüel uygulamalar gelmektedir. Beş büyük yortudan sonraki günler, ölüleri anma (hişadag mer'elots) günleridir. Patrikhane'nin görevlerinin başında gelen bu ritüel uygulamalarda papazlar ailelerle beraber mezar başında ayin yaparlar. Bu ayinler, inanan Ermeniler için yaşamda ve ölümden Mesih'in kilisesinde bir olmayı hatırlatır, geçmişle bağların kuvvetlenmesini sağlar. İstanbul'da mezarlıklarda icra edilen ayinlerde mum, çiçek, tütsü yer almaktadır. Bu ayinler merhumun senesi, kırkı gibi günlerde, başka şehir veya ülkelerden gelen ailelerin fırsat bulduğu günlerde icra edilmektedir. Cenaze

¹⁰ Günay Göksu Özdoğan v.dğr., *Türkiye'de*

Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş, İstanbul 2009, s. 321.

<p>ritüeli, İsa Mesih'in bedeninde yaşayan bir canın/ruhun ahiretteki göksel kiliseye uğurlanması anlamına gelir. Bu nedenle Ermeni Kilisesi "uğurlama töreni" (huğargavorut'ivn) diye isimlendirmiştir.¹¹</p>	<p>düzenlenirken İstanbul kiliselerinin isim günleri de kutlanmaktadır. Şahıs isimleri, aynı isimdeki bir azize adanmış bu kutsal günlerde, isim günleri bulunmayanlar ise Vartanants gibi birçok ismi barındıran hatıra günlerinde kutlanmaktadır.¹³</p>	<p>ayın ve ritüellerinde gözle görülür yaşam alanına çıkmaktadır. Ermeni Kilisesi'ndeki genel anlayış ve kabuller siyasal ve toplumsal azınlık olma nedeniyle İstanbul Ermenilerinde daha etkili olurken en azından inanmayanlar için dahi Patrikhane'nin geleneksel rolü olan birleştirici özelliğini sürdürmektedir.</p>
<p>Yortular Ermeni Kilisesi'nde yortular, İsa Mesih, Meryem ve azizleri veya Ermeni tarihinde etkin olmuş şahısları anma üzerine kurulu bayramlardır. Yortuların öncesinde genelde acı ve arınma amaçlı perhiz günleri vardır. Dolayısıyla perhizlerden sonra İsa Mesih'te bir olmanın mutluluğunu simgeleyen sevgi sofralarının yer aldığı yortular gelmektedir. Yortularda halk uygulamaları, Hristiyanlık öncesine uzanan gelenekler yanında sevgi sofralarını tatlandıran yiyeceklerle renklenmektedir. Perhizlerde yağlı yemekler yenmemesi, bir taraftan balık ve bitkisel ürün yemek kültürünün gelişmesine diğer taraftan bayramlarda yağlıların öne çıkmasına sebep olmuştur. Zeytinyağlı yaprak dolması, midye dolması, topik, hindi ve anuşabur (aşure) İstanbullu Ermenilerin bayram sofralarının vazgeçilmezleri arasındadır.¹² Kilisede ayinden sonra kurulan sevgi sofralarında ruhani liderlerle birlikte yenen yemek; Mesih'te bir olmayı vurgular. Kiliseye giden büyük çoğunluk için özellikle vaftiz, evlilik ve cenaze törenleri ile yılın belli başlı yortuları ve pazar ayinlerindeki evharistiya ritüeli cemaatin kiliseyle bütünleştiği geniş bir alana dönüşmektedir. Kilise takviminde yer verilen birçok aziz adına ayinler</p>	<p>İstanbul'da Katolik Ermeniler Osmanlı döneminde ayrı bir millet olarak kabul edilen Katolik Ermenilerin İstanbul Başpiskoposluğu, Cumhuriyet döneminde varlığını sürdürmüştür. Ancak Vatikan, kendi içindeki ruhani yapılanma biçimini, 1928'de Kilikya Gatoğigosluğu'nu yeniden tesis ederek Lübnan'a taşıyıp İstanbul hiyerarşisini Başpiskoposluğa dönüştürdüğünde iki merkezi ayırmıştır. Dördüncü başpiskopos olan Hovannes Çolakyan görevini 1967'den beri yürütmektedir.¹⁴ Günümüzde 12 kilise, 4 okul, 1 hastane ve 1 huzurevi bulunan Katolik Ermenilerin kurumları, vakıflar kanunları çerçevesinde idare edilmektedir. Makamın tüzel kişiliği bulunmamaktadır. Türkiye'de tamamı İstanbul'da yaşayan Katolik Ermenilerin yaklaşık 3.500 kadar olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵ Protestan Ermenilerin kiliseleri Gedikpaşa İncili Kilisesi'dir. Krikor Ağabaloğlu, verabadveli olarak görev yapmaktadır. Kilise, vakıf hüviyetindedir.</p>	
<p>¹¹ Karekin Bekdjian (haz.), <i>Batsatrut'ivnner T'ağman Tzezi masin (Erlauterungen zum Begrabnisritus-Cenaze Töreni Hakkında Açıklamalar)</i>, Köln 2008, s. 7, 58.</p> <p>¹² Takuhi Tovmasyan, <i>Sofranız Şen Olsun</i>, İstanbul 2004, s. 23 vd.; İstanbul'da Ermeni Yortularıyla ilgili ayrıca bkz. Akdoğan Özkan, <i>Kardeş Bayramlar ve Özel Günler</i>, İstanbul 2009, s. 19-20.</p>	<p>Sonuç Ermenileri İstanbul'a taşıyan, bir arada yaşamı hazırlayan, sürdüren, koruyan, birlik ve beraberlik oluşturan, ruhsal bağları güçlendiren temel etmen kilise ve Patrikhane'dir. Hristiyan teolojisinin gereği olan birlik oluşturma ve yaşama, kilise</p> <p>¹³ <i>Tovmasyan, Sofranız Şen Olsun</i>, s. 121.</p> <p>¹⁴ Hovhannes J. Tcholakian, <i>L'eglise Armenienne Catholique en Turquie</i>, İstanbul 1998, s. 18.</p> <p>¹⁵ Özdoğan v.dğr., <i>Türkiye'de Ermeniler</i>, s. 180-181.</p>	